

BENGT POHJANEN: A CSEMPÉSZKIRÁLY FIA, FORDÍTOTTA M. BODROGI ENIKŐ. KOLOZSVÁR, KOINÓNIA, 2011.

Emlékezetemben még él gyermekkorom egy mesekönyve, kicsit testesebb volt mint e mostani könyv, melyről beszélni fogok, borítóján többalakos kép, talán a Brémai muzsikások egyik illusztrációja, de alapjában véve ugyanazt a hangulatot idézte, mint Bengt Pohjanen önéletrajzi ihletésű regényének a Koinónia gondozásában megjelent magyar fordítása. Kemény kötéses, jó ízléssel és nem kevesebb ráérzéssel elkészített borító: Jánosi Andrea munkája. A könyv lapjain széles margók, tisztaságok az egyes fejezetek között, tágas, jól belakható fehér terek: mint szépen terített ünnepi asztal egy kassai hétvégén, melyre szabados képzelőerővel a legkülönlegesebb ízeket, illatokat vagy akár színeket varázsolhatja az olvasó. E varázslat kétirányú. A szerző varázslata, mely abban áll, hogy varázslóvá teszi az olvasót. A szerző – és ez az a pillanat, amikor illik nekilátni a fordító szerepének, eredményeinek átgondolására is – erényei közé sorolandó ez. A hallgatást és a nyelvi megnyilatkozást olyan arányok szerint tudja elrendezni ezen a fehér asztalon, hogy majdnem mindnyájan megtaláljuk a keresett ízeket.

A csempészkirály fia M. Bodrogi Enikő tolmácsolásában jelent meg, és lássuk be, nem kis merészség ez a fordító részéről sem. Meänmaa (ejtsd 'méenmä') világát lehetetlen pusztán nyelvként mutatni a magyar olvasó számára, ugyanakkor mi más szolgálhatná a fordítót küldetésében, mint maga a nyelv!? A fordítói munka legsúlyosabb ellentmondásainak egyike ez. M. Bodrogi Enikő nemcsak a történetet vagy a történet nyelvét tolmácsolja nekünk, de némelyest a – lássuk be – tőlünk viszonylag távol álló Meänmaa illetve a méenkieli (eredeti írásmód szerint meänkieli) ember kultúráját is. És, ahogy ama korábban említett könyvnek sikerült megidéznie képzeletem számára egy szamar hátán álló fogatlan kutya képét, úgy sikerült M. Bodrogi Enikőnek megteremtenie Pänktti világát. Jóllehet, ebben a megidézésben a fordító segítségül hívta a lábjegyzetek dermesztőnek vélhető világát, mégsem zökkentett ki ezáltal az élmény ritmusából. Jómagam csak hálát érzek ezekért a jegyzetekért, melyek a megfelelő arányérzettel elkészítve az „asztal” pompáját tudták szolgálni, elmagyarázták, hol a helye a gyöngyvirágnak, a villának, a tányérnak, illetve hol a helye magának az étvágnak e méenkieli „ebédnél”.

A könyv tétjeiről előbb áttételesen szeretnék szólni, egy nagyon rövid Borges-történeten keresztül, címe A tudomány pontosságáról: „Abban a Birodalomban a Kartográfia Tudománya olyan tökéletességet ért el, hogy egyetlen Provincia térképe betöltött egy várost, a Birodalom térképe pedig egy egész Provinciát. Idővel azonban ezeket a Hatalmas Térképeket nem találták kielégítőnek, és a Kartográfusok Kamarája akkora Térképet készített a Birodalomról, amekkora maga a Birodalom volt, és azzal pontról pontra egybeesett. A Következő Nemzedékek már kevésbé kedvelték a Kartográfia Tudományát, s úgy látták, hogy Fölösleges az a kiterjedt Térkép, és nem kis Könyörtelenséggel a sorsát a Nap és a Tél Zord Hatására bízták. A Nyugati pusztaságokban még maradt néhány Rom a Térképből, most ott Állatok és Koldusok élnek; az egész Országban nincs más nyoma a Földrajztudománynak.”¹

A Borges által említett Birodalom főleg időben áll tőlünk távol. Meänmaa szintén távol áll, csak valahogy másképp, s ha nem is annyira időben, de talán mégis megsokszorozottan: távol áll térben, távol áll kulturálisan, távol áll mezsgye-jellegében.

Máshonnan nézve, mint egy kisebbség feltárlkozására, önlegitimizálására tett igényét/kísérletét természetesen magunkhoz közelinek is érezhetjük, hiszen ha nem is mindig explicit módon, de legtöbbször a mi mondanivalónk is magán hordozza ezt az igényt.

De ennél szorosabb, kézzelfoghatóbb összefüggéseket is találhatunk Borges története és Bengt Pohjanen regényének történeti kontextusa között.

Egyrészt kiemelendő az a gőg, melynek birtokában valaki képes elhinni, hogy létre lehet hozni valaminek – egy világnak a pontról pontra azonos mását. Valahogy benne rejlik ebben a gőgben a mindenkori kolonializáló szándék, a rosszul használt hatalom egyneműsítő kísérlete. Vajon valóban el lehet-e készíteni a pontos mását egy élettérnek vagy akár egy társadalomnak!? A méenkieli kultúra mint válasz, egyszerre borús és optimista. Egyrészt a méenkieli 2000 óta a kisebbségi nyelvi státussal bír, létezik már Meänraatio azaz méenkieli rádióadás, megszületőben van a méenkieli írásbeliség, a méenkieli irodalom. Másrészt, egyes szomorúbb, ugyanakkor tárgyilagos beszámolók szerint a méenkieli ember, a Tornio folyó svédországi partján ma sem biztos abban, hogy javára válik neki, a családjának vagy akár a kis településnek, ahol él, ha a saját méenkieli kultúráját éli a saját méenkieli nyelvén keresztül. Végül is azt hiszem, a helyzet nem teljesen ismeretlen számunkra sem.

A második hasonlóság valamelyest az előbbi következménye. Egy olyan világban, ahol az Emberek/a Kartográfusok Kamarája/a Politikusok elhiszik, hogy sikerült létrehozniük tökéletes mását egy élettérnek, egy társadalomnak, tehát egy olyan világban, ahol a vezetést ennyire kívánatosnak tartja/tartotta saját képének megismétlését, ott az emberek képesek hinni abban is, hogy e másik, e létrehozott világ csupán az ő teremtményük, mellyel úgy bánhatnak, ahogyan tetszik. Ha úgy tetszik, önkényesen száműzik őket a nyugati pusztaságba, ha úgy tetszik, megparancsolják, hogy svédül beszéljenek és viselkedjenek. Ha úgy tetszik: mindkettő vagy bármelyik. Ezek a Kartográfusok, Vezetők vagy Politikusok nem értik a vezetői státusz legfontosabb imperatívuszát, tudniillik azt, hogy nem formálhatunk alanyi jogot a szervezéshez hozzánk tartozóra sem, nem formálhatunk alanyi jogot a szöveteinket alkotóra sem. A vezetés egyik legkihívóbb feladata kellene hogy legyen: lemondani az alanyinak vélt jogról, szuverenitást biztosítani annak, ami bizonyos, talán konstruált szempontok mentén (mint pl. az országhatár) ugyan hozzám tartozik, mégis másképp viselkedik, mint én. Borges Kartográfusai végül felhagynak a Kartográfia Tudományával. A tér tökéletes mása valamiért mégsem volt tökéletes. Végül is két dolog történhetett: rádöbbenek, hogy képtelenség létrehozni a tökéletes másolatot, vagy pedig halálosan ráuntak az ily módon megkettőződött önmagukra.

Ami ezután maradt: a feltérképezetlen tér mint labirintus, és a szorongás e feltérképezetlen tér veszélyeitől, melyet ha nem sikerül feloldani, nem szül mást, mint egy sorvadásra ítélt, örök idegen Birodalmat és elfordulást.

Most pedig néhány szót arról, hogyan hozza létre Pohjanen ezt a virtuális teret, Meänmaa illetve leszűkítve Kassa történetét, a határon

levés történetét a gyermekkor ideje illetve az elbeszélői jelen idő alternációi között.

A csempészkirály fia bizonyos értelemben a nyelvi illetve a történeti nyersességével hat. Tulajdonképpen azt is mondhatnánk, hogy dokumentalista, esetleg tényfeltáró értékű munkáról van szó. Ugyanakkor komoly irodalmi teljesítménnyel kell számolnunk, hiszen a könyv nem válik pusztán a valóság parabolájává. Az emlékezet, a retrospekció jól megkonstruált szempontok mentén jön működésbe: a vallás szerepe e peremhelyzetben, a vallás nyelvisége, társadalmi gócok, vallási, etnikai frusztrációk kivételése a nyelvben, az emlékezet megkerülhetetlen nyelvben lakozása és az erre való tudatos reflexiók, és önmagában a nyelv kérdése, a nyelv és a permanens határon leledzés, ami egyszersmind nyelvi határon levésként is értelmezendő. Mindez az ironikus, de talán legfőképp önironikus látásmódba ágyazva. A könyv központi magját talán a két utóbbi probléma hozza létre: a kényszeres, de megszüntethetetlen peremhelyzet, illetve ennek a helyzetnek a nyelvi lehetőségei és lehetetlenségei.

A könyv elbeszélő síkján e feloldhatatlan politikai, vallási és területi széttagoltság légkörében megképződő társadalmi illetve viselkedésbeli szerepalternatívákat illetve karaktereket látunk. Ilyen a csempész szerepe, de ilyen a koreografált extázist fürkésző lestadiánus hívőké, ilyen a Korpela-mozgalom, ilyen a Stockholmban halálukat lelő méenkieliké, de ilyen szerep a svéd lakta Piitime városában nyelvileg illetve identitásukat tekintve is átídomított, megtört kassaiak. Általános szerepek ezek, általános voltak logikus és megszüntethetetlen folyamánya a peremen levés állapotának. A megélt és a gyermekkor szemüvegén keresztül mutatott történeti kontextus kirajzolásával új megvilágításba kerülnek ezek a szerepek.

„A csempész azonban összeköt, nem elválaszt”² – olvasom a könyvben. A csempész – a mi etikai rendszerünkben – a társadalom deklasszálódott eleme, mert/éppen ezért kívül esik a törvény határain. A regény viszont azt mutatja mellőzve a gögös moralizálást, hogy vannak helyek, rendszerek, amelyekben a törvényen kívül esés a rossz törvényen való átívelést, felülkerekedést is jelentheti. Azt mutatja, hogy a szerepeket nem lehet, sőt nem szabad ugyanazzal a mércével mérni mindenütt. A mércének mindig az egyes helyzetből adódó mérőeszköznek kell lennie.

„Gunnari hős, és a turtolai hősök temetőjében nyugszik, egészen közel a Tornióhoz, a folyóhoz, mely folyik, mégse megy sehova”³ – olvasom kicsivel később. A Tornio mint az időt jelentő, mint az idő szöveit mutató tart valamerre, előre tart, magában hordja az emlékezetet, az időt mint a politikai játszmák terét tagoló komponens, ugyanakkor átkosan mozdulatlan határként tételeződik. Pohjanen regénye e két dimenzió egymásnak feszülésében működik. Recseg-ropog: egymásnak feszíti az esztétikait és a történetit. Az individuálisan megélt történetet a közösségi szereplehetőségeknek. Pänkttiit Bengtnek és Bengtet önmagának. Ennek a feszültségnek a nyomai folyton felbukkannak a könyvben: „Pänktti kicsi volt – írja Pohjanen –, és senki nem akart otthon maradni, hogy vigyázzon rá, de olyan csendes, rendes gyermek volt, hogy aludt, amikor elindultunk, aznap este, amikor a németek a nagy tüzet rakták.”⁴ Pohjanen remekül modellezi, újraszerkeszti betűkből, szavakból azt a teret, amelyben lehetséges, hogy Pänktti egyszerre aludjon is egyedül, és tüzet is nézzen a családdal, a falu lakóival. Az én töredezett, de nem is ez önmagában a legfontosabb kérdés, hanem az, ami explicite nincs kimondva, hogy mitől töredezik meg. Az éntelenítő hatalmi rendeletek folytán, a peremlét folytán!? Erre keresi a választ Bengt Pohjanen nem kevés humorral. Íme, ebből is egy morzsányi: „De Hitler az én eszményképem, ugyanakkor vetélytársam. Eszményképem, mert olyan úriás csizmája van, mint az állatorvosnak és apámnak, a csempészkirálynak. Hitler olyan, ellenzős sapkával a fején, mint valami vámos. Bajusza alig kisebb, mint Sztáliné, aki szintén rendes embernek látszik. De vetélytársam is Hitler, mert amikor 1944 augusztusában a németek porig égették a Tornio-völgy finn oldalát, a Birke fällen, „Döntsd a nyírfát” fedőnéven emlegetett hatalmas drámában, melyet ünnepélyesen a finnek sorsszimfóniájának neveznek, túl sokszor hangzott el nálunk Hitler neve, s főszerepem ezzel veszélybe került.” Íme, a korabeli világpolitika szereplői Pänktti méenkieli mércéjével. A filológus tudja, hogy bizakodó lehet ott, ahol a valóság szorítása képes engedni az irodalmi élménynek. A filológus azt is sejti, hogy bizakodó lehet ott, ahol jófajta humorral és öniróniával találkozik. Bengt Pohjanen könyvének olvasása közben én mindkettővel találkoztam. Én bizakodó vagyok.

JEGYZETEK

1 Jorge Luis Borges: A homály dicsérete. Budapest, Európa, 2000, 81.

2 Bengt Pohjanen: i. m., 12.

3 Uő: i. m., 27.

4 Uő: i. m., 29.